

В. И. КАШЧЕЕВ

Саратов

АРКАДИЈ СЕМЈОНОВИЧ ШОФМАН КАКО ИСТРАЖУВАЧ НА АНТИЧКА МАКЕДОНИЈА (крај на 1930-тите - почеток на 1960-тите години)•

Quem virum aut heroa lyra vel acri
tibia sumis celebrare, Clio?
Horat. Carm. I.12.1-2.

Истражувачките интересирања на Аркадиј Семјонович Шофман (1913-1993 год.) се карактеризираа со широчина: во неговото научно наследство ќе најдеме трудови од историјата на антиката, од историографијата на античката историја, од славистиката и балканистиката, од ориенталистиката, од историјата на Казанскиот универзитет, историјата на религијата и атеизмот, од теоријата и методологијата на историјата. Голем е бројот на научните работи на Аркадиј Семјонович¹: нивната тематска разновидност не може да не предизвика восхит; а неговиот постојан стремеж да создава сè нови и нови научно-популарни работи (кој особено се пројави во последните години од неговиот живот)² заслужува да се следи.

Академикот Г. И. Будкер еднаш кажал мисла, која целосно се однесува на научната дејност, дека при изборот на видот на дејноста секој треба да донесува најобмислени решенија, „зашто човечкиот живот е краток и сите отстапувања на страна чинат многу скапо, тие буквално ти одземаат години“³. Во интимните разговори Аркадиј Семјонович понекогаш признаваше дека во неговата истражувачка дејност имало „отстапувања на страна“, и кога

• За полезните совети и информации за А. С. Шофман што се користени во овој труд срдечно му се заблагодарувам на мојот учител В. С. Королев, а исто така им се заблагодарувам на Е. А. Михајлов и В. И. Шишкин.

¹ В. Список научных трудов Аркадия Семеновича Шофмана“ // Античность: события и исследователи. Казань, 1999. С. 9-17.

² В. на пр., неговите предговори кон романите на Л. Ф. Воронкова „Во длабочината на вековите“ (М., 1973), „Херојот на Саламин“ (М., 1975), „Синог на Зевс“ (М., 1976), серија публикации во весникот на Казанскиот универзитет „Ленинец“ (1980-те години), низа статии посветени на истакнати жени од антиката во зборникот „Женщины-легенды“ (Минск, 1993) и, секако, неговото популарно издание: Шофман А. С. Древний мир в лицах и образах: Книга для чтения. Казань, 1990.

³ Время познания. М., 1977.

би му се случило својот животен пат да го помине повторно, тој би се откажал од некои второстепени научни теми, кои некогаш барале од него значително губење сили и време, за да може поинтензивно да се занимава со главното.

Без сомневање, важно место во неговото творештво заземаат четири научни области:

- истражување на *античка Македонија*;
- изучување на *историјата на хеленистичкиот свет* што е поврзана со неа;
- обработка на проблемите на *историографијата на античката историја*;
- проучување на *методологијата на историската наука*.

Ниедна од овие области Аркадиј Семјонович не ја сметал за случајна во своето творештво. Но, за жал, ниедна од нив засега не стана предмет на специјално истражување.

Меѓутоа, А. С. Шофман бил голем специјалист за историјата на античка Македонија не само во нашата земја,⁴ туку и надвор од нејзините граници. За тоа особено сведочат неговите научни публикации во странство⁵ и многубројните рецензии на неговите книги во специјалните списанија во Бугарија, Југославија, Грција, Германија, во Соединетите Држави, како и цитирањето на неговите трудови од странските колеги⁶. Меѓутоа, колку и да е чудно, сè уште нема научни трудови, во кои би се следело формирањето на А. С. Шофман како истражувач на античка Македонија и во кои би се определувало местото на македонската проблематика во неговата научна дејност. Трудот што се презентира овде авторот го гледа како прв обид да се проследи формирањето на интересирањето на Аркадиј Семјонович Шофман за историјата на древна Македонија и да се направи аналитички преглед на неговите трудови во врска со оваа тема, кои се појавиле од средината на 1940-тите до почетокот на 1960-тите години.

Аркадиј Семјонович се родил на 2 (15) ноември 1913 година во градот Городок во Витепска губернија. По три години студирање во Могилевскиот педагошки институт (1930-1933 год.) тој станал студент на класичниот оддел на Филолошкиот факултет при Ленинградскиот универзитет⁷, каде што

⁴ В. на пр., статиите на А. С. Шофман „Исократ“, „Исс“, „Македонија (древня)“, „Филип II“, „Филип V“ во „Советская историческая энциклопедия“ (2-ро изд. 1974 г.).

⁵ В.: Шофман А. С. Градостроительная деятельность Александра Македонского // Клио. 1975. Бд. 57. Хефт 1. С. 123-145; исто негово. Нововведения Александра Македонского // Ibid. Хефт 2. С. 461-476 и др.

⁶ На пр. во томот на 2-то издание на „Кембрицката историја на древноста“, посветено на хеленистичкиот период, во библиографијата на поглавјето „Македонија, Епир и Илирија“, покрај фусотите на трудовите на Р. М. Ерингтон, Н. Ц. Л. Хемонд, У. Тарн, Ф. У. Уолбанк и др. познати историчари од антиката, се споменува: двотомната „Историја на античка Македонија“ на А. С. Шофман и рецензијата на неа од Х. Хајнен; в.: The Cambridge Ancient History. Vol. VII. 1: The Hellenistic World. Cambridge, 1984. P. 539, № 31, 37.

⁷ В.: Бурмистрова Л. П., Шишкин В. И. Шофман Аркадий Семенович, Профессора исторического факультета Казанского университета (1939-1999): Библиографический словарь. Казань, 1999. С. 76.

посетувал настава и ги слушал предавањата на професорите С. А. Жебелев, И. И. Толстој, В. В. Струве и С. И. Ковалов, на предавачите И. М. Тронски, С. В. Меликова и други.

Со македонската тематика Аркадиј Семјонович почнал да се занимава кон крајот на 1930-тите години. Важно е тоа дека за време на неговите студентски години еден од неговите учители - Сергеј Иванович Ковалов (1886-1960 год.) работел на научно-популарната книга за Александар Македонски, која излегла во 1937 година⁸, како и на поглавјето под наслов „Издигнувањето на Македонија и освојувањето на Азија“ во обемниот тритомен труд што излегол во истата година под негова редакција⁹. Аркадиј Семјонович се сеќавал како еднаш во студентскиот дом на Ленинградскиот универзитет професорот С. И. Ковалов одржал предавање за прославениот македонски крал и војсководец, кое на него, студент-филолог, извршило силен впечаток и предизвикало кај него интерес и кон личноста на Александар Велики, и кон историјата на Македонското Кралство¹⁰. Во врска со тоа, не е случаен фактот дека кога по завршувањето на универзитетот во 1938 година Аркадиј Семјонович бил оставен да држи предавања во *alma mater* на Катедрата за општа историја, тој почнал да се занимава со проучување на меѓусебните односи на Македонија и Атина во времето на Филип II.

Во август 1940 година младиот предавач бил поканет во Ашхабадскиот педагошки факултет, каде што почнал да ја раководи Катедрата за стара и средновековна историја. Веќе за време на војната, во април 1942 година, во Советот на Московскиот универзитет, кој тогаш бил сместен и работел во туркменската престолнина, тој ја одбрал докторската дисертација на тема „Освојувањата на Филип и политиката на Демостен“.

Аркадиј Семјонович никогаш не криел дека идејата за сериозно занимавање со античка Македонија му припаѓа на Александар Василевич Мишулин (1901-1948 год.), кој за време на евакуацијата заедно со Московскиот универзитет повеќе од една година (од октомври 1941 до крајот на есента 1942 год.) се наоѓал во Ашхабад¹¹, каде што двајцата историчари на антиката се сретнале. Подоцна Аркадиј Семјонович честопати со топло чувство го споменувал тоа време¹². А. В. Мишулин со голема симпатија се однесувал спрема младиот и енергичен ашхабадски истражувач и го заразил со оваа идеја. Не треба да се заборава дека еден од важните правци на советската наука за антиката во

⁸ Ковалев С. И. Александр Македонский. Л., 1937. Сп. ја исто така неговата поранешна работа: Македонская оппозиция в армии Александра // Изв. Ленингр. гос. ун-та. 1930. Т. 2. С. 148-183.

⁹ История древнего мира / Под. ред. С. И. Ковалева. М., 1937. Т. 2. С. 167-198. За дејноста на С. И. Ковалов во врска со македонската проблематика в.: Фролов Э. Д. Русская наука об античности: Историографические очерки. СПб., 1999. С. 438-439.

¹⁰ В.: Семенов Л. Е. У истоков „Античного понедельника“. (Из воспоминаний студенческой поры) // МНХМА: Сб. науч. трудов, посвященных памяти проф. Владимира Даниловича Жигунина. Казань, 2002. С. 11.

¹¹ В.: Профессор Александр Васильевич Мишулин (1901-1948) // ВДИ. 1948. Но 4.Ц. 138.

¹² В., на пр.: Шофман А. С., А. В. Мишулин как историк античности // История и историки: Историографический ежегодник. 1981. М., 1985. С. 192.

1940-50-тите години било изучувањето на историјата на одделните перифериски центри на античкиот свет и на римските провинции. На тој начин, работата во рамките на овој правец му давала на занимавањето со античка Македонија особена научна актуелност.

На 31 јули 1945 година на седницата на Секторот за стара историја на Институтот за историја при АН на СССР под претседателство на А. В. Мишулин, Аркадиј Семјонович поднел реферат за планот на својата докторска дисертација на тема „Историја на Македонија заклучно со Александар Македонски“¹³. Професорот А. Б. Ранович, кој зел учество во дискусијата, а во тоа време работел на планираната тема за источните провинции на Империјата и во текот на многу години собирал материјали за епохалната книга за историјата на хеленизмот¹⁴, го посветувал поднесувачот на рефератот да ја проследи врската на Македонија не само со Тракија и Илирија, туку и со придунавските земји. Според неговото мислење, источните походи на Александар Велики треба да се разгледуваат без да се ограничува само на интересите на Македонското Кралство, туку треба да се разјаснува нивното светско значење. Според мислењето на А. Б. Ранович, трудот би бил поинтересен кога авторот не би се ограничувал толку на изучувањето на походите на Александар Македонски, туку би ја проследил судбината на македонската држава по смртта на големиот војсководец, на пример, до владеењето на Антигон Гоната¹⁵.

Учествувајќи во дискусијата за рефератот на Аркадиј Семјонович, П. Н. Тарков, кој во тоа време ја завршувал работата на својата докторска дисертација¹⁶, укажал на неопходноста да се расветлат меѓународните односи во IV век п.н.е. и да се одговори на прашањето зошто Македонците не биле на страната на Грците туку ги поддржале Персијците.

Резимирајќи ја дискусијата, А. В. Мишулин рекол дека рефератот на Аркадиј Семјонович „за создавањето на македонската држава“ и „излегувањето на Македонија на арената на Грција е актуелен и интересен“. Тој му укажал на поднесувачот на рефератот на стопанскиот аспект на излегувањето на Македонија надвор од границите на грчкиот свет. Во решението донесено на седницата на Секторот била изразена надеж дека А. С. Шофман ќе ја продолжи работата „на решавањето на проблемите што тој <...> ги поставил толку уве-

¹³ В.: Протокол заседания сектора древней истории [Института истории АН СССР] от 31 июля 1945 г. (Копия). Отдел рукописей и редких книг Научной библиотеки Казанского университета (далее ОРРК НБ КГУ). Ф. 24. (А. С. Шофман). Переписка, папка 1 (описот на овие материјали до овој момент не е завршен).

¹⁴ В.: Ранович А. Б. Эллинизм и его историческая роль. М.; Л., 1950. Оваа книга авторот ја завршил на крајот на декември 1947 год., неколку месеци пред неговата смрт.

¹⁵ Записник од седницата на Секторот за античка историја... Л. 1.

¹⁶ Оваа дисертација, посветена на меѓудржавните односи во хеленистичкиот период, тој ја одбрал на седницата на Научниот совет на Институтот за историја при АН на СССР на 31 март 1947 год.; в.: Тарков П. Н. Грско-эллинистический мир на рубеже III и II вв. до н.э. [Автореф. дис... д-ра ист. наук...ц] // Изв. АН СССР. Сер. ист. и филос. 1948. Т. 5. Но 3. С. 288-292.

рено и смело и дека ќе ги земе предвид забелешките што беа направени во дискусијата¹⁷. Идните трудови на младиот историчар покажуваат дека тој внимателно се однесол кон советите и препораките на своите колеги¹⁸.

Првите публикации на Аркадиј Семјонович за античка Македонија потекнуваат од ашхабадскиот период на неговата дејност. Во сп. „Вестник древней истории“ за 1946 година бил отпечатен неговиот научен реферат посветен на археологијата на античка Македонија¹⁹. Историчарот детално го анализира материјалот од ископувањата што се наоѓа во книгите на познатите англиски археолози С. Касон²⁰ и У. А. Хертли²¹, и извлекува заклучок за генетската врска на македонската култура со триполската²². Во следните трудови на Аркадиј Семјонович ќе биде развиена мислата на У. А. Хертли за тоа дека „општо земено, ниското културно ниво на жителите на античка Македонија“ се објаснува со нивната затвореност и немањето иницијатива, со тоа дека тие претпочитале изолација, и поради тоа „почнале несвесно да ја извршуваат својата традиционална улога на завеса (штит) меѓу хеленизмот и варварството“²³. За следните трудови на Аркадиј Семјонович било важно и мислењето на англискиот археолог за тоа дека „Македонија долго време се развивала без особено забележливо воздејство и влијание врз неа од страна на Грција“²⁴.

Овој реферат - прва публикација на Аркадиј Семјонович во „Вестник древней истории“ - интересен е во неколку односи: прво, тој сведочи за тоа колку внимателно во тоа време авторот ги прифаќал резултатите од странските истражувања за избраната тема; второ, тој го покажува стремежот на еден млад историчар да ги изучува различните периоди од историјата на античка Македонија, вклучувајќи ги таканаречените „праисториски времиња“; на крајот, во рефератот се гледа заинтересираноста на авторот при обработката на македонската проблематика да користи разни видови извори, особено археолошки споменици.

Во 1946 и 1947 година во сп. „Труды Ашхабадского педагогического института“ биле објавени две статии на Аркадиј Семјонович, посветени на најзначајните прашања на македонската историја во древноста и на нејзината

¹⁷ Записник од седницата на Секторот за античка историја... Л. 1-2.

¹⁸ В., на пр., неговата статија посветена, имено, на објаснувањето како се однесувале Македонците спрема Хелените и Персијците во првата четвртина на V вл.н.е.: Шофман А. С. Греко-персидские войны и Македония // Уч. зап. Казанск. гос. ун-та. 1956. Т. 116. Кн. 1. С. 272-278.

¹⁹ Исто негово. Древняя Македония в археологических работах // ВДИ. 1946. Но 3. С. 240-251.

²⁰ Casson S. Macedonia, Thrace and Illyria: Their Relations to Greece from the Time of Philip, Son of Amyntas. Oxford, 1926.

²¹ Heurtley W. A. Prehistoric Macedonia: An Archaeological Reconnaissance of Greek Macedonia in the Neolithic Bronze and Early Iron Ages. Cambridge, 1939.

²² Шофман А. С. Древняя Македония в археологических работах. С. 251.

²³ Исто таму.

²⁴ Исто таму.

периодизација²⁵. Веќе во овие рани трудови се забележува стремежот на истражувачот уште од самиот почеток предметот на проучувањето да го гледа во неговата целина и да ги истакне најважните проблеми. Тој ја дели историјата на Македонија на три периоди:

- I. времето на првобитната заедница на територијата на идна Македонија траело од III до поч. на I илјадолетие п.н.е.; во тоа време, како што сметал тој, се вршело „вкрстување и сегментација“ на различните племиња што учествувале во создавањето на „долнодунавската култура“²⁶;
- II. од поч. на I илјадолетие до ср. на IV век п.н.е. се забележува распаѓање на родовскиот поредок и постепено создавање на држава во Македонија; според мислењето на истражувачот, причините за тој процес имале корен не само во формите на животот на македонските племиња, туку и во продирањето на Грците на овие територии, кои ја донесувале тука својата култура;
- III. периодот од ср. на IV век до ср. на II век п.н.е. се карактеризира со постоењето на „античката самостојна македонска држава“ и се дели на „две фази“:
 1. ср. на IV век (359 г.) - 323 г. п.н.е. - „расцут на македонската моќ“;
 2. 323-148 г. п.н.е. - време на „бавно распаѓање“ на македонската држава, иако, според историчарот, имало и моменти на „привремен подем“; истражувачот сметал дека кралевите од династијата на Антигонидите не успеале да ги совладаат ни „борбата на грчките држави“, ни „римското навлегување“, и како резултат на тоа Македонија била освоена од Римјаните²⁷.

По тринаесет години оваа периодизација стана основа на 1-от дел од „Историјата на античка Македонија“²⁸, меѓутоа подоцна Аркадиј Семјонович малку ја изменил. Порано тој мислел дека средината на IV век п.н.е., кога Филип II ја обединил земјата, била време на „завршување на долгиот процес на формирањето на македонската државност“²⁹, но веќе во 2-от дел од својот резимирачки труд тој „појавувањето на државната организација на Македонија“ го датирал со границата на VI и V век п.н.е.³⁰. Истражувачот правилно ја одбележува сложеноста на овој проблем. Навистина, прашањето за времето на создавањето и за карактерот на македонската држава остана актуелно и дискутабилно кај историчарите на антиката во текот на втората половина на минатиот век³¹.

²⁵ Исто негово. Основные проблемы истории античной Македонии // Труды Ашхабадск. гос. пед. ин-та. Ашхабад, 1946. Вып. 1. С. 23-35; исто негово. Опыт периодизации истории античной Македонии // Исто таму. 1947. Вып. 1. С. 23-45.

²⁶ Исто негово. Опыт периодизации... С. 42-43.

²⁷ Исто таму. С. 43.

²⁸ Исто негово. История античной Македонии. Ч. 1: Доэллинистическая Македония. Казань, 1960.

²⁹ Исто таму. С. 178.

³⁰ Исто негово. История античной Македонии. Ч. 2: Македония и Рим. Казань, 1963. С. 9.

³¹ В., на пример, трудовите во кои се разгледувала улогата на народното собрание во политичкиот живот на Македонија за време на кралевите и прашањето за тоа колку дејноста на

Во септември 1947 година веќе била готова првата верзија од текстот на дисертацијата со работен наслов „История античной Македонии“³². Приближно од тоа време се двата ракописи на Аркадиј Семјонович: „Из истории древней Македонии“³³ и „Филип II Македонский“³⁴, - кои претставуваа дел од голем труд.

1948 година била пресвртна и во личниот живот на Аркадиј Семјонович и во неговото научно творештво: тој се нашол на Казанскиот универзитет, каде што застанал на чело на Катедрата за општа историја. Тоа се случило на следниов начин. Уште за време на војната тој се запознал со Василиј Иванович Адо (1905-1995 год.), кој извесно време работел во Ашхабадското воено училиште и истовремено предавал и на Педагошкиот факултет. Кога по завршувањето на војната Василиј Иванович заминал од армијата и повторно почнал да предава на Казанскиот универзитет, ректорот К. П. Ситников му предложил да ја раководи Катедрата за општа историја. По извесно време В. И. Адо го посветувал ректорот на оваа должност да го покани младиот колега од Ашхабад - доцентот А. С. Шофман³⁵, кој веќе имал искуство не само во научно-педагошката, туку и во административната работа, бидејќи во Ашхабадскиот педагошки факултет ја водел Катедрата за стара и средновековна историја (1940-1945 год.)³⁶, а од август 1943 година бил декан на Историскиот факултет³⁷. Во личната архива на Аркадиј Семјонович има еден документ - официјално писмо на негово име од 10 јули 1948 година, потпишано од научниот секретар на Советот Березен, со информација дека Аркадиј Семјонович „е избран од Научниот совет за и[звршител] на д[олжноста] раководител на Катедрата за општа историја при Казанскиот државен универзитет „В. И. Улјанов-Ленин“, и дека неговиот предмет „е упатен во Министерството за високо образование на СССР на потврдување“³⁸. Така, очигледно е дека до јули наведената година Аркадиј Семјонович веќе решил да премине во Казањ.

македонската војска се базирала врз принципите на „државното право“ (Staatsrecht): Garnier F. Die makedonische Heeresversammlung: Ein Beitrag zum antiken Staatsrecht. Munchen, 1931; Aymard A. Sur l'assemblée macedonienne // REA. 1950. T. 52. P. 115-137; Errington R. M. The Nature of the Macedonian State under the Monarchy // Chiron. 1978. Bd. 8. S. 77-133; idem. Geschichte Makedoniens: Von den Anfängen bis zum Untergang des Konigreiches. Munchen, 1986. S. 196-222; idem. A History of Macedonia. Berkeley; Los Angeles; London, 1993. P. 218-248.

³² В: Писмо Но 542 од 20.09.1947 г. со потписи на директорот на Ашхабадскиот ГПИ Ахундов и научниот секретар Н. Саваневскаја; в: ОРПК НБ КГУ. Ф. 24. Переписка, папка 1.

³³ В: ОРПК НБ КГУ. Ф. 24. Ед. хр. 46. 36 л.

³⁴ В: исто таму. Ед. хр. 47. 35 л.

³⁵ В: Королев В. С. Адо Василий Иванович (1905-1995) // Жить историей: 60 лет историческому факультету Казанского университета. Казань, 1999. С. 118.

³⁶ За тоа се соопштува во белешката бр. 254, издадена на А. С. Шофман на 20 септември 1947 година и потпишана од директорот на Ашхабадскиот педагошки факултет Ахундова и од научниот секретар Н. Саваневскаја; в: ОРПК НБ КГУ. Ф. 24. Переписка, папка 1.

³⁷ В: Бурмистрова Л. П., Шишкин В. И. Указ. соч. С. 77. Од август 1940 до август 1943 год. Аркадиј Семјонович ја вршел должноста декан на Историскиот факултет; в: погоренаведената белешка од 20.09.1947 год. (ОРПК НБ КГУ. Ф.24. Переписка, папка 1).

³⁸ ОРПК НБ КГУ. Ф. 24. Переписка, папка 1.

1948 година била една од најтешките во неговиот живот. Пролетта умрела Ида Наумовна - сопругата на Аркадиј Семјонович.

На 19 септември починал А. В. Мишулин³⁹; оваа загуба на научниот консултант за дисертацијата и на добриот другар Аркадиј Семјонович мошне тешко ја преживувал. Нешто подоцна во едно приватно писмо напишал: „Можата главна потпора Мишулин - почина“. Така, Аркадиј Семјонович го изгубил човекот, кој не само што му давал морална поддршка, туку можел да го поддржи и сосема реално, што било многу потребно во условите на жестокиот бирократски систем во тоа време.

Ашхабадскиот период од животот на Аркадиј Семјонович завршува со катастрофален настан: во ноќта од 5 на 6 октомври 1948 година се случил познатиот земјотрес во Ашхабад - најголема елементарна непогода на територијата на Руската Империја и Советскиот Сојуз не само во XX век, туку и во неколкуте претходни столетија, кој однел десетици илјади човечки животи⁴⁰.

<...> Земјотресот ги избришал од лицето на земјата градот и околните населени места: тогаш парче од површината на земјата во Ашхабад се поместило хоризонтално речиси за 2 метра⁴¹, како резултат на што во градот и неговата околина биле разурнати 98 проценти од сите станбени згради, а тие што останале - биле неупотребливи за живеење⁴². Аркадиј Семјонович не сакал да се сеќава за овој настан: трагедијата се случила пред неговите очи, тешки повреди добила неговата ќерка Елеонора. Подоцна тој велел дека под урнатините на неговото живеалиште била уништена вредната библиотека, која тој почнал да ја собира уште во Ленинград, како и голем дел од личната архива со материјалите што биле резултат на неколкугодишната упорна работа на македонската тематика.

Сега, по земјотресот, веќе ништо не го врзувало Аркадиј Семјонович со Ашхабад.

Преминувањето во Казан одиграло важна улога во неговата работа на македонската историја. Новите обврски, другата средина, поинаквиот ритам на живот - сето тоа го отргнувало од вообичаената научна работа, го забавувало темпото на работата. Меѓутоа, историчарот продолжил да работи на ракописот на дисертацијата. На 3 март 1950 година во писмото на министерот за високо образование С. Кофтанов, упатено до ректорот на МГУ акад. А. Н. Несмејанов, дадена е наредба да му се одреди научен раководител на А. С. Шофман, кој работи на докторската дисертација на тема „Возникновение Македонского государства“ (Создавањето на македонската држава)⁴³. Така,

³⁹ Профессор Александр Васильевич Мишулин... С. 138.

⁴⁰ Според низа индиректни податоци, истакнатиот руски сеизмолог А. А. Никонов смета дека во ашхабадскиот земјотрес бројот на загинатите е приближно 60 илјади луѓе; в. Никонов А. А. Ашхабадская катастрофа: известная и неизвестная // Природа. 1998. Но 10. С. 14-15.

⁴¹ В.: исто таму. С. 18-19.

⁴² В.: исто таму. С. 14-15.

⁴³ Писмо Но КМ - 7/45 од 3.03.1950 год.; в. ОРК НБ КГУ. Ф. 24. Переписка, папка 1.

во тоа време Аркадиј Семјонович ги стеснил хронолошките рамки на својот труд и го прецизирал неговиот наслов.

Меѓутоа, се појавувале надворешни околности што го спречувале завршувањето и одбраната на дисертацијата. Во таа година биле објавени неколку статии на И. В. Сталин, а нешто подоцна се појавила неговата книга „Марксизмот и прашањата на лингвистиката“ (1950 год.), во кои остро се критикувало таканареченото „ново учење за јазикот“ на Н. Ј. Мар. Овие публикации повлекле серија напредни статии во научните списанија⁴⁴: во нив пред лингвистите, историчарите и археолозите се поставувала задача да се испитаат постојните концепции за потеклото на старите јазици, за етногенезата на старите народи и за многу други проблеми на првобитната и античката историја. Аркадиј Семјонович бил принуден да го преработува текстот на својата дисертација, затоа што голем дел од неговиот труд им бил посветен на прашањата на првобитната историја на народите на територијата на Македонија како и на проблемите на јазикот и на етногенезата на старите Македонци. Подоцна, по смртта на Сталин, за да се поднесе дисертацијата до Научниот совет за одбрана, била потребна нова преработка на текстот⁴⁵.

Сосема новата атмосфера на Казанскиот универзитет со неговите научни традиции во областа на науката за антиката, славистиката и ориенталистиката (навистина, за извесен период прекинати) му овозможиле на Аркадиј Семјонович на нов начин да ја погледне својата работа на античка Македонија.

<...>Во есента 1954 година во „Ученые записки Казанского университета“ била објавена голема монографска работа за осветлувањето на основните проблеми на античка Македонија во историографијата на новото и најновото време⁴⁶. Овој труд заслужува специјално детално да се разгледа. Во него темелно е проследена еволуцијата на сфаќањата (претставите) за античка Македонија како во странската така и во домашната наука во текот на подолг период: од крајот на XVIII до средината на XX век. И во оваа работа, и во сите детални историографски студии за сите книги на Аркадиј Семјонович за Македонија што излегле подоцна, се анализираат сфаќањата на најизразените претставници на сите најголеми, како што велел тој, „национални историографии“ на антиката: англиската, француската, американската, италијанската и домашната, руска.

Подоцна многумина од историчарите и нивните работи што се разгледани во трудот биле предмет на специјални дисертациски историографски истражувања на многубројните ученици на Аркадиј Семјонович: Вилијам Митфорд (Т. А. Милашевскаја-Сидорова), Бартолд Г. Нибур (М. Г. Јунусо-

⁴⁴ В., на пр., Задачи научно-исследовательской работы в области древней истории в предстоящем пятилетии // ВДИ. 1950. Но 3. С. 9-22; За творческое обсуждение проблем древней истории // Исто таму. 1951. Но 1. С. 9-14; Значение трудов товарища Сталина по языкознанию для советской археологии // Исто таму. 1951. Но 2. С. 3-11.

⁴⁵ В.: Жигулин В. Д. Шофман Аркадий Семенович (1913-1993) // Жизнь историей: 60 лет историческому факультету Казанского университета. Казань, 1999. С. 155.

⁴⁶ Исто негово. Основные проблемы истории античной Македонии в историографии // Уч. зап. Казанск. гос. ун-та. 1954. Т. 114. Кн. 5. С. 149-216.

ва), Џорџ Грот (А. А. Галеева), Едуард Мејер (М. А. Бухараева), Пол Клоше (Г. В. Атласов), Роберто Парибени и Арналдо Момилјано (Ј. В. Лукијанов), Вилијам Тарн (Н. А. Зенкина). Подоцна кон овие имиња во другите работи на Аркадиј Семјонович биле додадени: Арнолд Џ. Тојнби (Н. А. Сергеев), Теодор Момзен (Л. М. Тарасова), Улрих фон Вилкен и Франц Алтхајм (Н. С. Таташова), Анри Валон (Е. А. Чиглинцев), Френк У. Уолбанк (В. И. Кашчеев), Мозес Финли (А. А. Безгубенко), Херман Бенгтсон и Фриц Тегер (Л. Р. Ротермељ) и некои други.

Тука Аркадиј Семјонович првпат се доближува до трудовите на бугарските истражувачи Г. Кацаров, Хр. Данов, Вл. Георгиев, А. Милчев и др.

Во овој труд во 1954 година се дава парадигма на историографското истражување, карактеристична за Аркадиј Семјонович и за неговите ученици (за „казанската школа за антиката“) во текот на повеќе од триесетте следни години. Сфаќањата на историчарите за конкретните историски проблеми не се анализираат само во контекст на логиката на развитокот на науката, туку и во врска со нивниот поглед на свет, во прв ред, со нивната политичка идеологија, притоа се смета за важно да се следи зависноста на таа идеологија од политичката (и во целина од историската) ситуација во земјата и во светот. Во исто време, се подложуваат на критика сите сфаќања и мислења на историчарите, кои не влегуваат во рамките на историскиот материјализам.

Од 1956 година почнува нова етапа во проучувањето на Македонија. Аркадиј Семјонович се врти кон трудовите за античка Македонија напишани од југословенските, поточно, од српските и македонските истражувачи: Н. Вулиќ, Ф. Папазоглу, Б. Јосифовска, П. Лисичар, И. Васиќ, Т. Чарчевиќ и др. Тој ги проучува работите на некои современи грчки историчари (на пр. Д. Канацулис, М. Димича) и многубројните истражувања на бугарските колеги.

Трудовите на Аркадиј Семјонович позитивно се разликуваат од делата на западноевропските колеги, особено со тоа што во нив се земено предвид достигнувањата на историската наука и археологија на балканските земји, т. е., искористени се трудови на бугарски, српски и на македонски јазик.

Имено, по 1956 година македонските истражувања на Аркадиј Семјонович стануваат уште позначајни. Сега тој Македонија ја гледа како земја што оставила „длабока трага во историјата на човештвото“. „Почнувајќи од најстарите времиња, со нејзината судбина била поврзана историјата на грчко-римскиот свет, историјата на Словените, Византиската Империја, освојувањата на Турците и долгата борба за национална и социјална преродба на балканските народи“, - оваа мисла истражувачот ја искажува во своите трудови повеќекратно⁴⁷. Од тоа време историјата на античка Македонија Аркадиј Семјонович ја разгледува како дел од општата историја.

Меѓутоа, тој истражува и конкретни историски теми. Во 1956 година во „Ученые записки Казанского университета“ биле објавени три статии, во

⁴⁷ Шофман А. С. Из истории русских путешествий в Македонию // Изв. Всесоюзного географического общества. М., 1960. Но 1. С. 53. В. исто така: Исто негово. История античной Македонии. Ч. 1: Доэллинистическая Македония. Казань, 1960. С. 3.

кои се истражувале заемните односи на Македонија и на Грција во текот на целиот V век п. н. е.⁴⁸, а во следната година - статии посветени на антимакедонските движења и опозицијата во војската на Александар Велики⁴⁹, како и на литературните извори за историјата на Македонија до хеленистичкиот период⁵⁰. Во тие публикации биле обработувани теми, кои по неколку години влегле во големиот двотомен труд за античка Македонија.

1960-та година била мошне значајна во научната дејност на историчарот. Излегле од печат три негови книги: 1-иот дел од „История античной Македонии“ (Историја на античка Македонија), во кој е истражувана судбината на земјата од најстарите времиња до епохата на Александар Велики⁵¹, и два тома од „Очерки по истории Македонии и македонского народа“ (Студија за историјата на Македонија и на македонскиот народ), каде што се следат и се анализираат настаните, почнувајќи од длабоката древност и завршувајќи со времето спроти Првата светска војна⁵². Овие книги биле резултат на долгиот напорен труд, особено во областа на славистиката.

Аркадиј Семјонович се зафатил со проучување на наследството на големите слависти што ги истражувале историјата, културата и јазикот на македонските Словени. Тоа се однесува, пред сè, на творештвото на познатиот славист, професор на Казанскиот универзитет, Виктор Иванович Григорович (1815-1876 год.), кој уште како млад човек, прв меѓу руските научници од XIX век ја посетил Македонија со научна цел. Подоцна темата „Григорович как исследователь-славист“ (Григорович како истражувач-славист) Аркадиј Семјонович му ја отстапил на својот млад колега од Катедрата за општа историја А. В. Сергеев, и по извесно време овој одбрал дисертација на таа тема⁵³, а подоцна објавил и книга⁵⁴.

Собирајќи материјал, Аркадиј Семјонович работел во многу архиви во земјата: во Архивот на АН на СССР, во Централниот државен воено-историски архив, во Централниот државен историски архив на Москва, во Централниот државен историски архив на Ленинград, во Централниот државен архив

⁴⁸ Исто негово. Греко-персидские войны и Македония // Уч. зап. Казанск. гос. ун-та. 1956. Т. 116. Кн. 1. С. 272-278; исто негово. Македония в Пелопонесской войне (первый период войны) // Исто таму. 278-284; исто негово. Греко-македонские отношения в конце В. в. до н. е. // Исто таму. Кн. 5. С. 285-291.

⁴⁹ Исто негово. Антимакедонское движение 333-330 гг. до н.э. // Исто таму. 1957. Т. 117. Кн. 2. Вып. 1. С. 62-68; исто негово. О социальной сущности македонской оппозиции в армии Александра // Исто таму. Кн. 9. С. 65-70.

⁵⁰ Исто негово. Античная литературная традиция о Македонии доэллинистического периода // Уч. зап. Казанск. гос. пед. ин-та. 1957. Вып. 12. С. 371-387.

⁵¹ Исто негова. История античной Македонии. Ч. 1: Доэллинистическая Македония. Казань, 1960.

⁵² Исто негово. Очерки по истории Македонии и македонского народа: (с древнейших времен до первой мировой войны): Курс лекций, прочитанных на историко-филологическом факультете. Казань, 1960. Т. 1. 288с. Т. 2. 233 с.

⁵³ Сергеев А. В., В. И. Григорович как историк славян: Автореф. дис... канд. ист. наук. Казань, 1966.

⁵⁴ Исто негова. Исторические взгляды В. И. Григоровича. Казань, 1978.

ТАССР, во одделот за ракописи во Библиотеката „В.И.Ленин“, во одделот за ракописи и ретки книги при Научната библиотека на Казанскиот универзитет и др.

Во таа 1960 година во „Известия Всесоюзного географического общества“ (Соопштенија на Сесојузното географско друштво) била објавена статијата на Аркадиј Семјонович за историјата на патувањата на руските истражувачи во Македонија⁵⁵. Публикацијата го претставува авторот како познавач на основните правци на руската славистика, но и на трудовите на истакнатите нејзини претставници.

Интересирањето на А. С. Шофман за новата историја на Македонија било поттикнато како со неговото свртување кон историјата на славистиката на Казанскиот универзитет, така и со тоа дека во втората половина на 1950-тите години неговиот колега од Катедрата за општа историја В. И. Адо темелно го проучувал одразот кај руското јавно мислење на такви важни настани за балканската историја, како Руско-турската војна 1877-1878 год. и Берлинскиот конгрес, и воопшто, руско-бугарските општествени односи и врски во времето на ослободувањето на Бугарија од турското владеење⁵⁶.

Занимавањето со прашањата за етногенезата на македонските Словени и новата историја на Македонија придонело Аркадиј Семјонович, и без да сака, да биде вмешан како во научните, така и во политичките спорови во врска со „македонското прашање“, во кои биле вовлечени републиките на федеративна Југославија (пред сè, Македонија и Србија), Бугарија и Грција. Во приватните доверливи разговори Аркадиј Семјонович признавал дека независно од официјалната научна и политичка позиција на раководството на нашата земја, тој како истражувач на ова прашање повеќе бил наклонет кон гледиштето на југословенските (македонските) колеги. Треба да се забележи дека почитувањето на интересите и надежите на југословенските народи целосно соодветствува на традициите на старата казанска славистичка школа од XIX век⁵⁷.

Според мислењето на историчарот, Балканската војна од 1912 година, која се водела под паролата за ослободување на Македонија од турското владеење, била епохален настан, кој отвори ново поглавје во светската историја. По поразот на Турција пред народите на Балканскиот Полуостров била поставена задача од историско значење - создавање „обединети национални држави конечно ослободени од турското ропство“⁵⁸; само формирањето „федеративна балканска република“, според неговото убедување, би им гарантирало на народите на Полуостровот „вистинско и целосно обединување и вистинска независност“⁵⁹. Аркадиј Семјонович, меѓутоа, покажа дека ис-

⁵⁵ Шофман А. С. Из истории русских путешествий в Македонию // Изв. Всесоюзного географического общества. М., 1960. Но 1. С. 53-62.

⁵⁶ Королев В. С. Указ. соч. С. 119; Казанский университет. 1804-1979: Очерки истории. Казань, 1979. С. 241.

⁵⁷ Королев В. С. Указ. соч. С. 119.

⁵⁸ Шофман А. С. Очерки по истории Македони... Т. 1. С. 176.

⁵⁹ Исто таму.

торијата тргнала по друг пат: поддржувани од големите („империјалистички“) држави, Србија, Бугарија и Грција ја почнале Втората балканска војна, која заврши со потпишувањето на Букурешкиот мировен договор од 1913 година и со поделбата на Македонија меѓу нив. Така, според мислењето на историчарот, Балканските војни од 1912-1913 година, иако завршиле со ослободување на Словените од турското владеење, довеле кон уште поголемо заострување на меѓународната ситуација, бидејќи Македонија се нашла под власта на Србија, Бугарија и Грција, а противречностите меѓу балканските држави само се засилија⁶⁰.

На прв поглед, работењето на новата историја на Македонија може да изгледа како „отргнување“ од основната главна тема. Но, како прво, тоа му овозможувало на Аркадиј Семјонович македонската историја од III век п. н. е. до почетокот на XX век да ја гледа како единствена целина, и, следствено, подобро да ја сфати спецификата на античкиот период. А второ, во личните разговори историчарот се жалел дека ни еднаш во својот живот не успеал да ги посети Македонија и Грција; можеби внимателното проучување на извештаите на руските слависти што патувале по Македонија во извесна мера му го компензираше недостигот на лични впечатоци од посетата на значајните места на земјата што ја проучувал во текот на целиот свој живот.

Во 1963 година излегол од печат 2-от дел од „Историјата на античка Македонија“, во која се расветлени прашањата на историјата на оваа земја од крајот на III век п. н. е. и до крајот на V век од н. е.⁶¹ Во втората глава на книгата се разгледани теми, кои подоцна ќе станат предмет на одделни книги:

1. антимакедонското движење на Балканскиот Полуостров, источните походи на Александар Велики и опозицијата спрема кралот во македонската војска - овие прашања биле темелно разгледани во монографијата на Аркадиј Семјонович што излезе во 1976 година⁶²;
2. историјата на Македонија во периодот на создавањето на големите хеленистички држави подетално е истражувана во неговата книга посветена на распаѓањето на државата на кралот Александар и на воспоставувањето на политичкиот систем во хеленистичкиот свет (1984 год.)⁶³;
3. историјата на македонската држава во периодот на „консолидацијата на хеленистичките држави“ подоцна (во 1980 год.) беше центар на внимание во монографското истражување на ученикот на Аркадиј Семјонович - Владимир Данилович Жигунин (1943-2001 год.)⁶⁴.

Во 2-от дел од „Историјата на античка Македонија“ тој детално ги разгледал сложените прашања на меѓународната политика на Македонија, ги покажал нејзиното место и улога во меѓудржавните односи на Балканскиот Полу-

⁶⁰ Исто таму. С. 177.

⁶¹ Исто негово. История античной Македонии. Ч. 2: Македония и Рим. Казань, 1963.

⁶² Исто негово. Восточная политика Александра Македонского. Казань, 1976.

⁶³ Исто негово. Распад империи Александра Македонского. Казань, 1984.

⁶⁴ Жигунин В. Д. Международные отношения эллинистических государств в 280-220 гг. до н. э. Казань, 1980.

остров и на Источното Средоземје во целина. Тука подробно се изучени контактите на Македонското Кралство со одделни грчки градови, со сојузите на полисите, со таквите големи хеленистички држави како Египет на Птолемаидите и Кралството на Селевкидите, а подоцна - со Рим⁶⁵. Римските освојувања на Балканот и, пред сè, трите римско-македонски војни Аркадиј Семјонович ги ставил во контекст на специфичностите на развитокот на Римската Република и противречностите во хеленистичкиот свет⁶⁶.

Своите трудови за историјата на заемните односи на Рим и хеленистичкиот свет авторот на оваа статија ги разгледува како продолжение и понатамошен развиток на означениот овде научен правец⁶⁷.

Заслугата на историчарот е и во тоа дека во оваа книга тој ги истражувал територијално-административните и етничките граници на римската провинција Македонија, состојбата на нејзиниот градски живот, трговијата и аграрните односи, положбата на нејзиното население, меѓу другото и на провинциската аристократија⁶⁸. Тука детално се разгледани основните правци на римската провинциска политика и особеностите на управата во провинцијата Македонија⁶⁹.

Со излегувањето на 2-от дел од овој фундаментален труд завршил циклусот публикации на Аркадиј Семјонович за историјата на античка Македонија што се однесувале на раниот период на неговото научно творештво, кој завршува во 1965 година со одбраната на докторската дисертација. Овој период се карактеризира со неколку црти.

1. Основна научна насока била сложената обработка на проблемите на античка Македонија; втора по значење истражувачка тема била историјата на Казанскиот универзитет; прашањата за историјата на славистиката и ориенталистиката што се тесно поврзани со оваа тема донекаде биле „отклонување на страна“ од македонските истражувања, но во извесна мера и ги дополнувале.

2. Во текот на проучувањата на античка Македонија Аркадиј Семјонович разработил сопствен истражувачки метод, кој претставува еден вид „херменевтички круг“: почнувајќи ја работата врз темата, авторот ги одредува „хоризонтите“ на истражувањето така што ги формулира поважните спорни проб-

⁶⁵Ж Прушакевич Т. В., Фролов Э. Д., Шифман И. Ш. [Рец.:] Шофман А. С. История античной Македонии. Ч. 1-2. Казань, 1960-1963 // ВДИ. 1965. Но 2. С. 135.

⁶⁶В.: Шофман А. С. История античной Македонии. Ч. 2. С. 186-299. Дури и авторите на мошне полемичката рецензија во „Вестник древней истории“ признале дека 3-та глава „Противоречия в эллинистическом мире и римское завоевание на Балканах“ (Противречностите во хеленистичкиот свет и римското освојување на Балканот) е најуспешниот дел од оваа книга; в.: Прушакевич Т. В., Фролов Э. Д., Шифман И. Ш. Указ. соч. С. 136.

⁶⁷В., на пр., Кащеев В. И. Борьба Рима за господство на Балканах в англо-американской историографии новейшего времени: Автореф. дис... канд. ист. наук. Казань, 1983; исто негово. Эллинистический мир и Рим: война, мир и дипломатия в 220-146 годах до н. э. М., 1993; исто негово. Из истории межгосударственных отношений в эпоху эллинизма. М., 1997.

⁶⁸В.: Бокщанин А. Г., Лившиц Г. М. [Рец.:] Шофман А. С. История античной Македонии. Ч. 1-2. Казань, 1960-1963 // ВДИ. 1965. Но 2. С. 140.

⁶⁹В.: Шофман А. С. История античной Македонии. Ч. 2. С. 329-365.

леми и ја составува претходната целосна слика на предметот на изучување, потоа ги обработува (по слободен редослед) одделните сцени на темата, добивајќи со тоа градежен материјал („тули“, „блокови“) за следното градење на зградата на научната концепција (Аркадиј Семјонович често ја користел метафората за изградба кога зборувал за трудот на историчарот). Таков метод тој применил и подоцна при изучувањето на источната политика на Александар Велики и на историјата на дијадохите.

3. Методолошка основа за истражувањето на античка Македонија бил историскиот материјализам, теоријата на робовладетелскиот начин на производство и робовладетелската социјално-економска формација. Со тоа се определува интересот на Аркадиј Семјонович кон проучувањето не само на политичката историја на Македонија (на што истражувачите ги туркала состојбата на литературните извори), туку и на економскиот и социјалниот живот на земјата. Слично како и неговите учители - С. И. Ковалев и А. В. Мишулин - тој бил познавач на оние трудови на „класиците на марксизмот-ленинизмот“, во кои, на некој начин, се разгледувала античката проблематика. Подоцна, кога ќе ги обработува прашањата на методологијата на историската наука, тој ќе напише книга за сфаќањата на К. Маркс, Ф. Енгелс и В. И. Ленин за античкото општество (1971 год.).

4. Имајќи предвид дека „литературните сведоштва“ за античка Македонија носат со себе печат на политичките симпатии и антипатии на старите автори, Аркадиј Семјонович не се ограничувал на анализата на нарративните извори, туку ги проучувал и податоците на археологијата, нумизматиката и епиграфиката. Комплексното искористување на историските извори од различни типови ќе биде карактеристично и за неговите следни трудови.

5. Важно место во неговите истражувања заземаат прашањата на периодизацијата и хронологијата на македонската историја. Интересот кон оваа тема ќе заврши со создавањето на книгата за теоретските проблеми на периодизацијата на светската историја⁷⁰.

6. Основните историски теми, кои потемелно се обработувале подоцна, веќе биле набележени и истакнати во раниот период од творештвото на Аркадиј Семјонович. Така, во еден од своите први трудови (1947 год.), зборувајќи за историските извори за епохата на дијадохите, тој забележува: „Историјата на тие години може да биде прикажана како мошне интересна книга, прочитана набрзина, со многу искинати страници“⁷¹. А по триесет години тој ќе напише голема интересна книга целосно посветена на оваа епоха. Кратката, но впечатлива карактеристика на дејноста на мајката на Александар - Олимпијада по смртта на синот, дадена во два пасуси во овој ран труд⁷², подоцна ќе се развие во повпечатливо раскажување, кое според својот драматизам потсетува на грчка трагедија⁷³.

7. Аркадиј Семјонович се зафатил со решавање на мошне сложени, спорни проблеми. На пример, тој меѓу првите во светската наука ја прикажал целосната слика на раната историја на Македонија до V век п. н. е.⁷⁴ Тој ги раз-

⁷⁰ Периодизация всемирной истории: Учеб. пособие для студентов. Казань, 1984.

⁷¹ Шофман А. С. Опыт периодизации... С. 39.

⁷² Исто таму. С. 38.

⁷³ Исто негово. Распад империи Александра... С. 51-56.

гледал особеностите на македонскиот јазик⁷⁵ и на етногенезата на античките Македонци⁷⁶. Кон решавањето на овие две прашања тој пришол одмерено, избегнувајќи ги крајностите на заемно спротивставените концепции⁷⁷. Освен тоа, тој го реконструирал процесот на етничкото создавање на современите Македонци, покажувајќи ја етничката различност од античките Македонци.

8. Аркадиј Семјонович бил отворен за научни дискусии: тој ја прифаќал конструктивната критика и бил способен со почит да се однесува кон спротивното мислење на научникот. Тој со благодарност ги споменувал оние свои колеги, кои со полезни совети придонесувале за напредување на неговата работа на историјата на античка Македонија, - професорите А. В. Мишулин, В. Ф. Гајдукевич, С. И. Ковалев, И. Н. Бороздин и многу други.

Од 1965 година почнува научното акме на Аркадиј Семјонович - период на интензивна и плодна работа, а централни теми ќе бидат *раниоој хеленистички период, историографијата на античката историја*, како и *методологијата на историското сознание*. Во текот на дваесет години (од 1965 до 1984 год.) историчарот ќе ги создаде своите најдобри трудови: книгите за Александар Велики и за *дијадосиите*, монографиите за проучувачите на антиката, професорите на Казанскиот универзитет Фјодор Герасимович Мишченко и Михаил Михајлович Хвостов. Во тоа време под негова редакција ќе излезат: пет изданија на зборникот „Вопросы историографии всеобщей истории“ (Прашања на историографијата на општата историја) (1965-1971 год.), четири изданија на зборникот „Критика буржоазных концепций всеобщей истории“ (Критика на буржоаските концепции на општата историја) (1972-1976 год.), како и учебното помагало за периодизацијата на светската историја (1984 год.). Во 1966 година ќе почне да работи значајната творба на Аркадиј Семјонович - научниот семинар „Античный понедельник“. Во 1985 година научната дејност на историчарот влегува во последниот период од својот развиток.

Историчарот, кој ги изучувал римско-македонските војни и ја напишал книгата за распаѓањето на империјата на Александар Велики, проживеал долг живот, преживеал две светски војни и распаѓање на две империи - царска Русија и Советскиот Сојуз. Аркадиј Семјонович умрел на 7 октомври 1993 година.

Превод од руски јазик: Тронда Пејовиќ
Лектура: Проф. д-р Наде Проева

⁷⁴ Едвај во 1970-те години излегле првите два тома на грандиозната двотомна „Историја на Македонија“, која го надминала трудот на А. С. Шофман; в.: Hammond N. G. L. A History of Macedonia. Vol. 1: Historical Geography and Prehistory. Oxford, 1972; Hammond N. G. L., Griffith G. T. A History of Macedonia. Vol. 2: 550-336 B. C. Oxford, 1979; види исто: Hammond N. G. L., Walbank F. W. A History of Macedonia. Vol. 3: 336-167 B. C. Oxford, 1988.

⁷⁵ В.: Шофман А. С. История античной Македонии. Ч. 1. С. 99-104. За современата состојба на проблемот на македонскиот јазик в.: Neumann G. Macedonia. II. Sprache // Der Kleine Pauly: Lexikon der Antike. Munchen, 1979. Sp. 918-919.

⁷⁶ В.: Шофман А. С. История античной Македонии. Ч. 1. С. 81-99, 104.

⁷⁷ Сп. неговата подоцнежна работа: О теории греческого происхождения македонян // Вопросы историографии всеобщей истории. Казань, 1965. Вып. 1. С. 89-110.